

ประวัติคัมภีร์สัทททวิเสส

พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร.
ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส

ความเป็นมาและความหมายของสัทททวิเสส

คำว่า สัทททวิเสส ปรากฏใช้เป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๑ โดยพบหลักฐานการใช้คำนี้ในจดหมายเหตุพงศาวดารเรื่องการสังคายนาพระไตรปิฎก สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๑ ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในปัจจุบัน) ซึ่งการสังคายนาในครั้งนั้นได้แบ่งคณะจัดทำออกเป็น ๔ กอง คือ

๑. กองพระวินัย
๒. กองพระสูตร
๓. กองพระปรมัตถ์ หรือพระอภิธรรม
๔. กองพระสัทททวิเสส

คำว่า “สัทททวิเสส” ไม่มีอธิบายไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานของไทย ถ้ากล่าวตามรูปศัพท์แล้วจัดเป็นศัพท์สมาสของคำสองคำ คือ สัททา กับ วิเสส โดยสัททา มาจากรูปศัพท์ภาษาบาลีว่า สทฺท ซึ่งโดยทั่วไปแปลว่า “เสียง” หรือ “ศัพท์” แต่ในที่นี้แปลว่า “ไวยากรณ์” เช่นคำว่า สทฺทานุสาสน (แปลว่า คัมภีร์ไวยากรณ์) สทฺทวิฑู (แปลว่า ผู้รู้ไวยากรณ์) หรือ สทฺทนีติ (แปลว่า ระเบียบแห่งไวยากรณ์) แม้ในภาษาสันสกฤตก็ปรากฏรูปคำที่คล้ายคลึงกันว่า ศพฺท ในคำว่า ศพฺทานุสาสน หรือ ศพฺทศาสตร์ โดยเหตุที่ในภาษาไทยมีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ ไม่นิยมออกเสียงหนักในพยางค์สุดท้าย เมื่อนำคำบาลีบางคำมาใช้ เช่น วิถี กวี อคคิ หรือ มุณี จึงได้แผลงรูปและออกเสียงยาวเป็น วิถี กวี อคคิ มุณี เป็นต้น ดังนั้นคำบาลีว่า สทฺท จึงมีรูปเป็น สัททา ส่วนคำว่า “วิเสส” ยังคงรูปเดิมของภาษาบาลี โดยแปลว่า วิเศษ ดังนั้น คำว่า สัทททวิเสส จึงแปลว่า “ไวยา-กรณ์พิเศษ” คือไวยากรณ์ที่เป็นอุปการะสำคัญในการศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พระไตรปิฎก

สหทาวีเสสและกลุ่มคัมภีร์เพื่อการศึกษาพระไตรปิฎก

สหทาวีเสส คือ กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีที่ว่าด้วยหลักภาษาในพระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์พื้นฐานแห่งความเข้าใจภาษาบาลีตลอดจนการเรียนรู้ และวินิจฉัยข้ออรรถข้อธรรมในพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติปรากฏบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส ๑๕๓ คัมภีร์ ซึ่งรวมทั้งคัมภีร์ภาษาบาลีและสันสกฤตที่ต่างในประเทศศรีลังกา พม่า และไทย โดยเฉพาะในประเทศไทยมีรายชื่อคัมภีร์สหทาวีเสสที่แต่งเฉพาะในประเทศ ที่เป็นภาษาบาลีจำนวน ๑๓๔ คัมภีร์

ตามความจริง สหทาวีเสสหมายความถึงกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่น ๆ ที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่ได้จัดเป็นไวยากรณ์อีก เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปกรณ์ในการศึกษาพระไตรปิฎก สามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์หรือสหทาวีเสส คือ คัมภีร์แสดงหลักของภาษาบาลี เช่น กัจจายน-ไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ และสหทวินิตปิฎก เป็นต้น
๒. กลุ่มคัมภีร์นิพนธ์ฯ คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภินันปทีปิกา และคัมภีร์เอกักรโกศ เป็นต้น
๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ เช่น คัมภีร์วุดโตทัย คัมภีร์ฉันทโหมัญชรี เป็นต้น
๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น

กลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส

เนื่องจากหลักภาษาเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ควรศึกษาเรียนรู้ก่อนเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมด คัมภีร์สหทาวีเสสจึงเป็นตำราพื้นฐานของการศึกษาภาษาบาลี เพื่อให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจหลักภาษาได้ถูกต้องคัมภีร์สหทาวีเสสมีประวัติโดยสังเขป ดังนี้

คัมภีร์สหทาวีเสส ที่ละเอียดและบริบูรณ์ ซึ่งแต่งโดยบูรพาจารย์ในยุคก่อนเมืองคัมภีร์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) **สูตร** คือ กฎหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม ๒) **วุดติ** คือ คำอธิบาย และ ๓) **อุทาหรณ์** คือ ตัวอย่าง แต่คัมภีร์ดังกล่าวที่แต่งมาแต่โบราณได้สูญหายไปแล้วหลายคัมภีร์ เช่น นิรุตติปิฎก ของพระมหากัจจายนะผู้เป็นพระมหาสาวก, จูฬนิรุตติของพระยมกเถระ, โพธิสัตตไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของ

พระโพธิสัตว์) และสัพพคุณารไวยากรณ์ (ไวยากรณ์ของพระสัพพคุณากร) คัมภีร์เหล่านี้มีการอ้างอิงใน คัมภีร์สัตถนิตติปกรณ์ ซึ่งประพันธ์โดยพระอัครวงศ์ (พระเถระชาวพม่าในสมัยพุทธกาลประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๗) และยังพบในคัมภีร์พุทธิปสาทนิตติปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ฎีกาของคัมภีร์พุทธิปสาทนิตติปกรณ์ที่ประพันธ์โดยพระราหุล (พระเถระชาวสิงหลในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๐) คัมภีร์ไวยากรณ์ดังกล่าว ได้สูญหายไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยสันนิษฐานว่าเป็นเพราะมีไวยากรณ์ฉบับอื่น ๆ ที่ละเอียดสมบูรณ์กว่าจึงไม่นิยมใช้ศึกษา ต่อมาจึงสูญหายไปตามกาลเวลา

อนึ่ง คัมภีร์สัตถนิตติปกรณ์ที่แต่งไว้อย่างสมบูรณ์ คือเพียบพร้อมด้วย สุตต รุติ และอุททาหารณ์ เป็นเอกเทศที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันมีหลายคัมภีร์ด้วยกัน จำแนกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ ก) กลุ่มกัจจายน-ไวยากรณ์ ข) กลุ่มโมคคัลลานไวยากรณ์ ค) กลุ่มสัตถนิตติปกรณ์

ก. กลุ่มกัจจายนไวยากรณ์

คัมภีร์กัจจายนไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์สัตถนิตติปกรณ์ฉบับเก่าดั้งเดิมที่สุด เท่าที่มีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยมีทัศนะเกี่ยวกับผู้แต่งคัมภีร์ฉบับนี้ต่างกันเป็น ๓ ทัศนะ คือ

ทัศนะที่ ๑ กล่าวว่า พระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลเป็นผู้รจนา ความเชื่อนี้ปรากฏครั้งแรกในอรรถกถาอปทาน ที่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และมตินี้เป็นที่ยอมรับของคัมภีร์ไวยากรณ์ที่แต่งขึ้นในช่วง ๑,๐๐๐ ปี ที่ผ่านมา อันได้แก่คัมภีร์นยาสะ ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ คัมภีร์ปทรูปสิทธิฎีกา ที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ คัมภีร์นยาสะปทีปิกา ซึ่งเป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะ ที่แต่งในรัชสมัยพระเจ้าจระสา(พ.ศ. ๑๗๗๘-๑๗๙๔) และคัมภีร์สัตถนิตติปกรณ์ที่แต่งในรัชสมัยพระเจ้าจระสาเช่นกัน

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่า พระมหากัจจายนะได้รจนาเฉพาะสุตตรไว้ ต่อมามิบุคคลอื่นได้รจนาวุตติและอุททาหารณ์ เพื่ออธิบายคัมภีร์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทัศนะนี้พบในคัมภีร์กัจจายนเถฎฎีกาใหม่ ซึ่งแต่งโดยพระอุตตมสิริขะ พระเถระชาวพม่าในพุทธศักราช ๒๒๑๓ โดยมีข้อความกล่าวว่า “ พระมหากัจจายนะแต่งสุตตร พระสังฆนันท์แต่งวุตติ พระพรหมทัตแต่งอุททาหารณ์ คัมภีร์นยาสะแต่งโดยพระวิมลพุทธิ ”

ทัศนะที่ ๓ เห็นว่า พระกัจจายนะในสมัยหลังพุทธกาลรจนา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุ หรือในสมัยที่ราชวงศ์ของพระองค์เรืองอำนาจ คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ ถึง ศตวรรษที่ ๙ ตามทัศนะนี้เชื่อว่า พระกัจจายนะผู้รจนาเป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อพ้องกับพระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาล ซึ่งเกิดภายหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานหลายร้อยปี สันนิษฐานว่า

คงเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียใต้ (แคว้นโจฬะ) แต่งคัมภีร์มีชื่อตามผู้แต่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์โมคคัลลานะ-ไวยากรณ์ที่แต่งโดยพระเถระชื่อว่าโมคคัลลานะ เป็นต้น

กัจจายนไวยากรณ์มีคัมภีร์อธิบายรายละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาอยู่นับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังไม่มีพิมพ์เผยแพร่ ในที่นี้ได้้นำรายชื่อคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายนะ ที่แต่งในอินเดีย ศรีลังกา และพม่ามาแสดงโดยสังเขปพร้อมประวัติโดยย่อ แต่คัดเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในภรณ์นั้น ๆ หรือที่มีพิมพ์เผยแพร่บ้างแล้ว ดังนี้

คัมภีร์ไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งขึ้นในอินเดียและศรีลังกา

๑. กัจจายนธาตุมัญจสุตา เป็นผลงานของพระสีลวงค์ชาวสิงหล แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ โดยนำเอาธาตุทั้งหลายในกัจจายนไวยากรณ์มาจัดเป็นหมวดหมู่

๒. นยาสะ หรือมุขมัตตทีปนี เป็นผลงานของพระวชิรพุทธิชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ว่าด้วยการอธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์ โดยเน้นการบอกลักษณะของสูตรและแสดงวิธีการประกอบศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๓. ปทรูปสิทธิ เป็นผลงานของพระพุทธิปิยะชาวมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจฬะ ทางตอนใต้ของอินเดีย โดยคัมภีร์นำสูตรของกัจจายนไวยากรณ์มาจัดลำดับใหม่ ให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนยิ่งขึ้น และเพิ่มสาระสำคัญของหลักภาษา

๔. ปทรูปสิทธิฎีกา เป็นการอธิบายขยายความสาระของปทรูปสิทธิ ซึ่งพระพุทธิปิยะได้แต่งขึ้นเอง

๕. อักขรมาลา เป็นผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขรบาลีและสิงหล โดยประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

๖. อัถถพยายขยาน เป็นผลงานของพระจุพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ โดยอธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์อย่างละเอียด

คัมภีร์ไวยากรณ์สายกัจจายนะที่แต่งในประเทศพม่า

๑. กัจจายนเภทะ เป็นผลงานของพระมหายสะชาวเมืองสะเล กล่าวสรุปกฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์ โดยประพันธ์เป็นคาถา (ไม่ปรากฏปีที่แต่ง)

๒. กัจจายนวณณนา เป็นผลงานของพระมหาวิชิตาวิ แต่งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๓. **กัจจายนสาระ** เป็นผลงานของพระยสະในสมัยพุทธกาล ประพันธ์เป็นคาถา อธิบายสาระสำคัญของกัจจายนไวยากรณ์ โดยจำแนกเป็นสามัญญนิเทศ อาชยาตนิเทศ กิตกัณิเทศ สมาสนิเทศ และตัทธิตนิเทศ (ไม่ปรากฏปีที่แต่ง)

๔. **คันถาภรณ์** เป็นผลงานของพระอริยวงศ์ แต่งขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าบรมโกศที่ทรงครองราชย์ประมาณปลายศตวรรษที่ ๑๙ โดยประพันธ์เป็นคาถา กล่าวถึงศัพท์นิบาตล้วน ๆ

๕. **ธาวัตถสังคหะ** เป็นผลงานของพระวิสุทธาจารย์ อดีตเจ้าอาวาสวัดวิสุทธาราม เมืองมณฑลเลย์ แต่งประมวลธาตุและความหมายของธาตุ โดยเรียงลำดับตัวอักษร เป็นงานประพันธ์ที่มีคาถาถึง ๔๔๕ บท และผู้ประพันธ์ยังแต่งนิสสัยของธาวัตถสังคหะไว้ด้วย

๖. **มหาคัมภีร์ฎฐิติ** เป็นผลงานของพระมหาหมังคละ กล่าวถึงวิธีสัมพัทธ์ศัพท์นิบาตโดยพิสดาร เป็นแบบร้อยแก้วและไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๗. **มุขมัตตสาระ** เป็นผลงานของพระคุณสาคร แต่งขึ้นสมัยพุทธกาล เป็นคัมภีร์ประมวลสาระสำคัญของนยาสะมาประพันธ์เป็นคาถา แต่ไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๘. **มุขมัตตสารฎฐิกา** เป็นผลงานของพระคุณสาครอีกเรื่องหนึ่ง แต่งอธิบายขยายความคัมภีร์มุขมัตตสาระ

๙. **สัททตถภพจินตา** เป็นผลงานของพระสัทธรรมสิริ แสดงประเภทแห่งศัพท์และประเภทแห่งเนื้อความ เป็นคาถาประพันธ์ ๔๐๐ บท และไม่ปรากฏปีที่แต่ง

๑๐. **สุตตนิเทศ** เป็นผลงานของพระสัทธัมมิโชติपालะ แต่งอธิบายความหมายของสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ แต่งขึ้นในพุทธศักราช ๑๙๙๐ (เป็นต้น)

ข. กลุ่มโมคคัลลานไวยากรณ์

คัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์เป็นผลงานของพระโมคคัลลานเถระ ซึ่งเป็นชาวสิงหลในรัชสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคานิคคมคาถาได้กล่าวถึงเรื่องที่แต่งในรัชสมัยพระเจ้าปรักรมพาหุ หลังจากที่พระองค์ทรงกำจัดภิกษุออกกรีตมกประพฤติผิดศีลธรรม และทรงยังพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศศรีลังกา

ตามประวัติศาสตร์ศรีลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้นแสดงว่า พระเจ้าปรักรมพาหุที่ ๑ เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯให้สี่ภริยาที่พลอมบวชเข้ามาเพื่อแสวงหาลาภสักการะ แล้วทรงโปรดฯให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียวกันในพุทธศักราช ๑๗๐๘ ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลานเถระจึงแต่งโมคคัลลานไวยากรณ์นี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

คัมภีร์นี้มี ๗ ปริเฉท กับ ๖ ภาณวาร (๑ ภาณวาร มี ๒๕๐ คาถา หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) ท่านผู้ประพันธ์ได้แต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อจกานทรเป็นหลัก และอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตอื่น ๆ มีปาณินิเป็นต้น แต่ส่วนมากอาศัยตามมติของคัมภีร์จกานทร จึงมีข้อกล่าวแย้งกับคัมภีร์ปาณินิในบางแห่ง แม้แต่คัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลานไวยากรณ์ ซึ่งอุตติวิกรมปัญจิกาก็แต่งโดยท่านเดียวกัน ปราชญ์ทั้งหลายจึงสรรเสริญไวยากรณ์เล่มนี้ว่าเป็นตำราไวยากรณ์บาลีที่ดีเลิศ เพราะมีระเบียบและคำอธิบายเป็นสมานฉันท์ไม่ขัดแย้งกัน ซึ่งต่างจากกัจจายนไวยากรณ์ที่มีคัมภีร์แต่งอธิบายต่าง ๆ กล่าวแย้งกันเอง

นอกจากนี้ บางท่านกล่าวว่า คัมภีร์อธิบายคัมภีร์นปทีปิกา ก็เป็นผลงานของพระโมคคัลลანะเช่นกัน เพราะปรากฏชื่อผู้แต่งตรงกัน และแต่งในรัชสมัยพระเจ้าปราคัรมาพาหุที่ ๑ เช่นกัน แต่ความเห็นดังกล่าวไม่ถูกต้อง เพราะประวัติของพระเถระทั้งสองแตกต่างกัน ดังนี้

๑. **สถานที่พัก** พระโมคคัลลันะผู้แต่งไวยากรณ์พำนักอยู่ที่วัดอุปาราม เมืองอนูราชบุรี ส่วนพระโมคคัลลันะผู้แต่งอธิบายคัมภีร์นปทีปิกา พำนักที่วัดมหาเขตวัน เมืองโปโรจนูระ

๒. **นิกาย** พระโมคคัลลันะรูปแรกเป็นพระสงฆ์นิกายอุตตรมุล ส่วนรูปหลังเป็นพระสงฆ์นิกายสรโคม

๓. **ความเห็น** พระโมคคัลลันะรูปแรกมักเห็นแย้งกับกัจจายนไวยากรณ์ แต่รูปหลังมักเห็นตามมติของกัจจายนไวยากรณ์

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายโมคคัลลนไวยากรณ์ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ คือ :-

๑. **นิรุตติทีปนี** เป็นผลงานขอพระญาณธชะ (ชาวพม่าเรียกท่านว่าแลตีสยาดอ ตามชื่อวัดที่พำนัก) คัมภีร์นี้แต่งในพุทธศักราช ๒๔๔๖ โดยนำโมคคัลลนไวยากรณ์มาจัดลำดับสูตรใหม่และเขียนอธิบายให้เข้าใจง่ายขึ้น พร้อมทั้งนำอุทาหรณ์จากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้เป็นสาธกของกฎไวยากรณ์ในสูตรนั้น ๆ และท่านยังแต่งคัมภีร์แปลนิรุตติทีปนี ซึ่งแปลเฉพาะศัพท์ยาก ๆ เท่านั้นโดยให้ชื่อว่า นิรุตติทีปนีนิสสัย ในพุทธศักราช ๒๔๔๘

๒. **ปทสาธนะ** เป็นผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลันะผู้แต่งโมคคัลลนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ร่วมสมัย ผู้แต่งได้ประมวลเนื้อหาสาระในโมคคัลลนไวยากรณ์อย่างกระชับสั้น ๆ โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทาหรณ์เพื่อให้ประกอบรูปศัพท์ได้ง่ายขึ้น คล้ายกับคัมภีร์พาลาวดารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของกัจจายนไวยากรณ์

๓. **บโยคสิทธิ** เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้ได้นำเสนอเนื้อหาสาระของโมคคัลลาน-
ไวยากรณ์มาจัดหมวดหมู่เสียใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งอธิบายขยายความและแสดงอุทาหรณ์เพิ่ม
เหมือนกับปทรูปสิทธิปกรณ์ที่ขยายความของกัจจายนไวยากรณ์

๔. **โมคคัลลานปัญจิกา** ผลงานอีกเล่มหนึ่งของพระโมคคัลลานะ เป็นคัมภีร์ฎีกาที่อธิบาย
ความของโมคคัลลานไวยากรณ์

๕. **สัมพันธจินดา** ผลงานของพระสังฆรักขิตะ แต่งร่วมสมัยกับบโยคสิทธิ เป็นคัมภีร์อธิบาย
วาทก ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนวคำอธิบายของโมคคัลลานไวยากรณ์

๖. **สารัตถวิลาสินี หรือ โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา** เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้
เป็นฎีกาของโมคคัลลานปัญจิกา เป็นต้น

ค. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์สายสังฆนิกาย

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสัทนิตีปกรณ์ ปรณานโดยพระอัครคังสะ พระเถระชาวพม่าในสมัยพุกาม
มีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าจระสา ท่านเป็น ๑ ใน ๓ พระเถระผู้แตกฉานในพระปริยัติธรรมในยุคนั้น
(ใน ๓ ท่าน ประกอบด้วย พระมหาอัครคังสะเถระ พระอัครคังสะผู้เป็นศิษย์ และพระอัครคังสะเถระ
ผู้เป็นหลานของพระอัครคังสะ) ในคัมภีร์สาสนลังการะและสาสนวังสพทีปิกา ระบุไว้ว่าพระอัครคังสะ-
เถระรจนาคัมภีร์สังฆนิตีระหว่าง พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๐๑ ส่วนในคัมภีร์ปฏิภักตต่อตะมาย ระบุว่า คัมภีร์นี้
รจนาระหว่าง พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓ ในสมัยของพระเจ้าจระสา แต่ในตัวคัมภีร์สังฆนิตีเองไม่ได้กำหนด
ศักราชที่รจนานไว้

คัมภีร์สังฆนิตีได้รับการยกย่องยอมรับจากนักไวยากรณ์เป็นจำนวนมาก ทั้งในประเทศพม่าและ
ศรีลังกา และวิธีการรจนาคัมภีร์สังฆนิตินี้ ท่านผู้รจนานได้ยึดหลักการใช้ภาษาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา
เป็นหลัก พร้อมกับนำเอามติของพระเถระจารย์ต่าง ๆ มาเพิ่มเติมตามความเหมาะสม คัมภีร์สังฆนิตี-
ปกรณ์ มี ๓ ภาค คือ **ปทมาลา, ชาติมาลา, สุตตมาลา**

๑. **คัมภีร์สังฆนิตีปทมาลา** ว่าด้วยเรื่องของบทต่าง ๆ เป็นคัมภีร์หลักการใช้ศัพท์, อรรถและ
แบบแจกต่าง ๆ พร้อมทั้งการวิเคราะห์วิจารณ์ และวินิจฉัยบทนามและบทอาขยาต

๒. **คัมภีร์สังฆนิตีชาติมาลา** ว่าด้วยเรื่องของชาติต่าง ๆ เกี่ยวกับระเบียบหรือแบบวิธีการ
ใช้ธาตุ ช่วยวินิจฉัยรากศัพท์ในพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องตามพุทธประสงค์

๓. **คัมภีร์สังฆนิตีสุตตมาลา** ว่าด้วยสูตรการประกอบรูปศัพท์ เป็นคัมภีร์แสดงกฎระเบียบ
ข้อบังคับในการสร้างคำ

การจัดคัมภีร์สังคหะได้ออกเป็น ๓ ภาคนี้ น่าจะเป็นการดำเนินการตามแนวการจัดแบ่งในคัมภีร์ ไวยากรณ์สันสกฤตที่ชื่อ ปาณินิ ที่มีการจัดแบ่งเนื้อหาไว้เป็น ๕ ภาคนั้น มีเรื่องของสูตรที่เรียกว่า สุตตปาฐะ (สุตตมาลา), เรื่องของธาตุ เรียกว่า ธาตุปาฐะ (ธาตุมาลา) และเรื่องของบท เรียกว่า คณปาฐะ (ปทมาลา) ประกอบอยู่ด้วย

อนึ่ง คัมภีร์สังคหะ ทั้ง ๓ ภาค ของพระอัครคัมภีร์นี้ นักไวยากรณ์ภาษาบาลีปัจจุบัน ถือว่าเป็นวิทยานิพนธ์ที่ยิ่งใหญ่แห่งยุค อาจกล่าวได้ว่า เป็นวิทยานิพนธ์ภาษาบาลีที่สมบูรณ์แบบ ซึ่งยังไม่เคยมีผู้ใดทำได้แม้ในปัจจุบัน นับว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นเอกที่ผู้รจนานำได้ใช้ความวิริยะอุตสาหะอย่างใหญ่หลวงจนสามารถสร้างชื่อเสียงให้ปรากฏในบรรพบุรุษพุทธศาสนา ดังที่ท่านเขียนไว้ใน สุตตมาลา สูตรที่ ๖๔๗ ว่า

“ความพยายามอย่างยิ่งใหญ่ที่ข้าพเจ้า ได้กระทำไว้ในคัมภีร์นี้ ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่พระศาสนาโดยแท้”

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์สายสังคหะ

ไวยากรณ์บาลีที่แต่งอธิบายสังคหะมีเพียงฉบับเดียวเท่านั้น คือ สังคหะตีฎีกา เป็นผลงานของพระปัญญาสามี แต่งในระหว่างพุทธศักราช ๒๓๙๕-๒๔๒๐ โดยประมาณ เป็นคัมภีร์ที่แต่งโดยถอดความมาจากคำอธิบายภาษาพม่า ในคัมภีร์สังคหะนิสสัย ซึ่งแต่งโดยพระซัมพะซุผู้แปลและอธิบายสังคหะตีฎีกาโดยละเอียด คัมภีร์สังคหะตีฎีกานี้ยังไม่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่จนถึงปัจจุบัน ส่วนสังคหะนิสสัยได้รับการพิมพ์เผยแพร่แล้ว โดยกระทรวงมหาดไทยและการศาสนาของประเทศพม่า ซึ่งมีทั้งหมด ๖ เล่ม แยกออกเป็นการอธิบายคัมภีร์สังคหะตีฎีกา ๓ ภาค ๆ ละ ๒ เล่ม

ใน Pali Literature and Language, W. Geiger จัดผลงานคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเป็น ๓ สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายสังคหะ แต่นักวิชาการชาวพม่าแบ่งเป็น ๔ สาย โดยมีคัมภีร์สังคหะสังคหะเพิ่มมาอีกหนึ่งสาย เพราะเห็นว่าการแบ่งสายไวยากรณ์บาลี ได้ถือเอาไวยากรณ์ที่ตั้งสูตรเป็นเอกเทศ ไม่ใช่สูตรจากไวยากรณ์ที่มีอยู่เดิม คัมภีร์สังคหะสังคหะก็มีสูตรเป็นเอกเทศกว่า ๔,๐๐๐ สูตร แต่งโดยเจ้าโกลาย ผู้ครองนครยอ และเป็นมหาอำมาตย์ที่ปรึกษาการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้ก็แต่งอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลาย ๆ คัมภีร์ แต่เน้นคัมภีร์สิทธธานตเกมุทีเป็นหลัก มีหลักฐานเป็นจารึกอยู่ในใบลาน และยังไม่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่

กลุ่มคัมภีร์นิชัณฑุ

คัมภีร์นิชัณฑุ หรือ นิชัณฑุ เป็นตำราประมวลศัพท์และเพศทางไวยากรณ์ ที่มีอยู่ประจำในศัพท์นั้น ๆ เท่าที่พบในปัจจุบันมี ๒ คัมภีร์ คือ ๑. อภิธาน์ปทีปิกา และ ๒. เอกักรโกศ

๑. **คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา** แต่งโดยพระโมคคัลลานะ พระเถระชาวสิงหลในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ท่านพำนักอยู่ที่วัดเซตวัน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงโปรด ฯ ให้สร้างถวายเป็นเมืองโปโรจนรฐะ คัมภีร์นี้มีคาถาทั้งหมด ๑๒๑๒ บท(รวมนิคมคาถา) มีคำอธิบายภาษาบาลีในเวลาต่อมา ๒ ฉบับ คือ

๑.๑ อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา แต่งโดยมหาอำมาตย์ผู้ดำรงตำแหน่งสิริมหาจตุรงค์พลในรัชสมัยพระเจ้าสีหสุระ ผู้แต่งได้เน้นการแยกรากศัพท์และแสดงรูปวิเคราะห์ศัพท์ในอภิธาน์ปทีปิกา โดยอาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี คือ กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ ฯลฯ พร้อมทั้งคัมภีร์นิชัณฑุของฝ่ายสันสกฤต เช่น อมรโกศ รตนโกศ รตนมาลา และจินตามณิฎีกา เป็นต้น

๑.๒ อภิธาน์ปทีปิกาสุจิ แต่งโดยพระสุภูติ พระเถระชาวสิงหล ผู้ดำรงสมณศักดิ์ที่ปวรเนรุตติกาจริยมหาวิภาวี ในพุทธศักราช ๒๔๓๖ โดยนำบทในอภิธาน์ปทีปิกามาลำดับตามอักษรพร้อมกับนำรูปวิเคราะห์ ที่กล่าวไว้ในอภิธาน์ปทีปิกาฎีกามาแสดงไว้ในคัมภีร์นี้ด้วย นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้เพิ่มเติมข้อวินิจฉัยทางไวยากรณ์ โดยนำมาจากกัจจายนไวยากรณ์ เป็นต้น

กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์

ฉันทลักษณ์ คือคัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ เท่าที่ปรากฏมี ๓ คัมภีร์ คือ ๑. คัมภีร์วุตโตทัยมัญชรี ๒. คัมภีร์ฉันทมัญชรี ๓. คัมภีร์ฉันทวุตติปทีป ดังนี้

๑. **คัมภีร์วุตโตทัยมัญชรี** แต่งโดยพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหล ผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ แห่งประเทศศรีลังกาในราวพุทธศักราช ๑๗๗๙ คัมภีร์วุตโตทัยเป็นบทคาถา ๑๓๗ บท แสดงฉันท ๒๖ ชนิด และคาถา ๑๐๘ ประเภท ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของฉันทที่เป็นวรรณพฤติและมาตราพฤติ มีคำอธิบายเป็นภาษาบาลี ๗ ฉบับ

๒. **คัมภีร์ฉันทมัญชรี** แต่งโดยพระวิสุทธาจารย์ พระเถระชาวพม่า เจ้าอาวาสวัดสุทธารามเมืองมณฑลเลย์ ราวพุทธศักราช ๒๔๓๙ มีคัมภีร์อธิบายเป็นภาษาบาลีชื่อ ฉันทโศสรมัญชุสา แต่งโดยพระญาณินทระชาวเมืองหงสาวดี ผู้เป็นศิษย์ของพระวิสุทธาจารย์

๓. **คัมภีร์ฉันทวุตติปทีป** แต่งโดยพระญาณมงคล พระเถระชาวไทย ไม่ปรากฏปีที่แต่ง ผู้แต่งนิยมประพันธ์คาถา ๑๒ พยางค์ไว้ในคัมภีร์ ปัจจุบันได้มีการปริวรรตจากอักษรขอมเป็นต้นฉบับ พิมพ์ตีได้เท่านี้

กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ

คัมภีร์เกฏฐกะ หรือ อลังการ เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นคาถาทิ้งหมด ๓๖๗ บท และมีคำอธิบายเป็นภาษาบาลี ๒ ฉบับ คือ

๑. ฉบับฎีกาเก่า พระสังฆรักขิตะเป็นผู้รจนา จึงมีชื่อว่า มหาสามิฎฺฐิกา คือฎีกาของพระมหาสามิ (มหาสามิเป็นสมณศักดิ์ของศรีลังกาเทียบเท่าพระสังฆราช)

๒. ฉบับฎีกาใหม่ สันนิษฐานว่าพระเถระชาวพม่าชื่อ พระธรรมกิตติรัตนปัทมโชติเป็นผู้แต่ง ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ โดยปริวรรตจากคำอธิบายสุโพธาลังการ ที่พระสังฆรักขิตะแต่งเป็นภาษาสิงหล จึงมีชื่อว่า นิสสยฎีกา คือ ฎีกาที่ปริวรรตมาจากคัมภีร์นิสสัย

บทสรุป

จากที่กล่าวมานี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ประวัติคัมภีร์สัทททาวิเสส มีความเป็นมาอย่างไร และสัทททาวิเสสและกลุ่มคัมภีร์ทั้ง ๔ กอง คือ กองวินัย กองพระสูตร กองพระปรมัตถ์หรืออภิธรรม และกองพระสัทททาวิเสส เพื่อการศึกษาพระไตรปิฎก ในบทความนี้จะกล่าวเฉพาะกองสัทททาวิเสส ซึ่งสามารถแบ่งย่อย ๔ กลุ่ม คือ (๑) กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์หรือสัทททาวิเสส คือ คัมภีร์แสดงหลักของภาษาบาลี เช่น กัจจายนไวยากรณ์ โมคคัลลานไวยากรณ์ และสัทททนีติปกรณ์ เป็นต้น (๒) กลุ่มคัมภีร์นิพนธ์ คือ คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์ เช่น คัมภีร์อภิธานปทีปิกา และคัมภีร์เอกักรโกศ เป็นต้น (๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คือ คัมภีร์ว่าด้วยระเบียบในการวางคำครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ เช่น คัมภีร์วุตโตทัย คัมภีร์ฉันทโหมฏฐรี เป็นต้น (๔) กลุ่มคัมภีร์เกฏฐกะ คือ คัมภีร์ว่าด้วยการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น ทั้ง ๔ กลุ่ม ล้วนเป็นผู้มีส่วนช่วยธำรงรักษาพระสัทธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้มั่นคงสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน.

เอกสารอ้างอิง

จตุรงค์พล, มหาอำมาตย์. **อภิธาน์ปทีปิกาฎีกา**. ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.
ชเวอ่อง. **ปาณินิ สิทธานตเกมมีที ปาฐ นิสสยะ อธิบาย**. ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา,
๒๕๓๓.

พระเกลาสะ. **มหาวิสุตารามศาสนวงศ์**, ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔.

พระกัจจายนะ. **กัจจายนพยาकरणะ**. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๓๐.

พระธรรมกิตติ. **พาลาวตาร**. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๑.

พระพุทธรูปยะ. **ปทรูปสิทธิ**. ลำปาง : วัดท่ามะโอ, ๒๕๔๓.

พระมหาวิชิตาวิ. **กัจจายนวินณนา**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

พระยามหาสิริเชยตุ. **ปิฎกัตตอตะมาย**. ย่างกุ้ง : โรงพิมพ์หังสาวดี, ๒๕๐๒.

พระโมคคัลลาน. **โมคคัลลานพยาकरणะ**. ย่างกุ้ง : กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๔๙๘.

_____. **อภิธาน์ปทีปิกา**. ใน ปณจมูลคนถ. กรุงเทพมหานคร : วัดมหาธาตุ, ๒๕๔๔.

พระมหานิมิตร ธมมสาโร. **สัททนีติปทมาลา-ธาตุมาลา-สุดตมาลา แผล**. นครปฐม : วิทยาเขตบาฬี
ศึกษาพุทธโฆส, ๒๕๔๗.